

Нестор Н. В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук

ДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДЛЯ БОРОТЬБИ З НАСИЛЬСТВОМ СТОСОВНО ЖІНОК ТА ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

У даній статті досліджено передумови удосконалення національного законодавства в контексті забезпечення запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству. Проаналізовано основні зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Сформульовано основні напрями подальшого удосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: домашнє насильство, імплементація, жертва насильства, кримінальне законодавство, Стамбульська конвенція.

В данной статье исследованы предпосылки совершенствования национального законодательства в контексте обеспечения предотвращения насилия в отношении женщин и домашнего насилия. Проанализированы основные изменения в Уголовный и Уголовный процессуальный кодексы Украины с целью реализации положений Конвенции Совета Европы о предотвращении насилия в отношении женщин и домашнего насилия и борьбу с этими явлениями. Сформулированы основные направления дальнейшего совершенствования действующего законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: домашнее насилие, имплементация, жертва насилия, уголовное законодательство, Стамбульская конвенция.

Сучасний європейський поступ України зумовив перегляд багатьох гуманістичних цінностей, гендерна рівність стала одним з основних принципів розвитку повно-

цінного громадянського суспільства. Досконале правове регулювання гендерної рівнозначності є пріоритетною актуальною задачею сучасної юридичної науки. У цьому розумінні актуалізуються до-

слідження законотворчих новел у сфері запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, де імплементація міжнародних норм Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (відома як Стамбульська конвенція) у національне кримінальне законодавство стала усталеною практикою урегулювання даних суспільних відносин у багатьох цивілізованих країнах. З огляду на зазначене, заявлений напрям дослідження виступає актуальною проблемою аналізу законотворчих перспектив забезпечення запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами у сучасному кримінальному і кримінальному процесуальному законодавстві України.

Вивченню проблем правового забезпечення захисту прав людини у сфері гендерного балансу та запобігання насильства стосовно жінок і домашньому насильству присвячено роботи таких учених, як А. О. Байда, О. В. Баранова, Л. Ф. Бурлачук, О. Ю. Дрозд, М. Г. Заславська, Т. О. Марценюк, О. В. Старчук, Г. О. Христова та ін. У своїх дослідженнях згадані вчені охопили проблематику захисту прав жінок і дітей від насильства як подолання гендерної дистанції та мотивації соціально-психологічного балансу у родинах. Разом з тим недостатньо дослідженими залишаються питання перспектив законодавчих нововведень у сфері запобігання насильства стосовно жінок і домашньому насильству, порівняльно-правового аналізу урегулювання даних суспільних відносин у інших країнах.

Метою дослідження є розгляд передумов удосконалення національного кримінального і кримінального процесуального законодавства, огляд законодавчих новел у сфері запобігання насильства стосовно жінок і домашньому насильству.

У цивілізованих країнах насильство проти жінок і домашнє насильство є од-

ним із найбільш криміналізованих діянь, оскільки складність державного впливу на запобігання даним девіантним проявам зумовлюється цілою низкою соціальних факторів, серед яких основними є:

- значна латентність даних злочинів, коли прихованість насильницьких проявів прикривається сімейно-побутовою атмосферою, більш відомою у суспільстві, як традиція не виносити власні сімейні проблеми у суспільство, на кшталт «не виносити сміття з хати»;

- традиційність домінування чоловіка у родині;

- підвищена соціальна активність чоловіків у порівнянні із жінками сприяє економічній нерівності у родинах, а відтак – розповсюдженій тенденції економічної залежності жінок від чоловіків у родинах.

Економічна нерівність стала запорукою підвищення психологічного розбалансування сімейної атмосфери, що, окрім іншого, зумовлено також тим чинником, що жінка при народженні дитини на значний час відходить від професійної зайнятості і таким чином потрапляє у повну матеріальну залежність від чоловіка, що інколи розцінюється останнім як поле для погашення накопичення власних негативних нашарувань у процесі життєдіяльності.

Саме економічна нерівність якраз і є тим фактором, що породжує зазначені негативні тенденції. Соціальна зумовленість потреби криміналізації насильства стосовно жінок і домашньому насильству також актуалізується комплексним негативним економічним ефектом. Слід погодитись із дослідниками [1, с. 6] у тому, що окрім безпосередньої шкоди для здоров'я та добробуту постраждалих, насильство має вагомі суспільні наслідки, які вимірюються грошовими, трудовими та нематеріальними втратами, виявляються у формі поточних, довготривалих або відкладених ефектів. Економічні втрати внаслідок насильства щодо жінок розподіляються між різними представниками суспільства, включаю-

чи самих потерпілих, членів їхніх сімей та кривдників, роботодавців, які несуть збитки внаслідок непрацездатності працівників, державні та громадські організації, які надають послуги жертвам, страхові фонди та бюджети різного рівня, платників податків та економіку країни загалом. Непрямі витрати пов'язані з психологічними наслідками насильства, які можуть призводити до стресових розладів, впливати на дітей, які стали свідками подібних випадків, ускладнювати сімейні стосунки та погіршувати якість життя постраждалих, що наразі складно оцінити економічним еквівалентом. Так, експерти Європейського Союзу відзначаються надзвичайно високі фінансові витрати через насильство стосовно жінок високі, орієнтовно 34 мільярди євро на країну Ради Європи щорічно, відповідно 555 євро на душу населення [2].

Окрім економічної складової, насильство стосовно жінок часто вважають приватною справою, і багато жінок не бажають повідомляти про нього, або ж піддаються на вмовляння своїх сімей чи громади. Заниження звітних показників доповнюється поганою організацією розслідувань, судового розгляду та системи покарань. Багато справ не доходять до суду, а якщо і доходять, то кривдники дістають мінімальне покарання. Нечутливе ставлення до жертв під час слідства та судового розгляду часто стає причиною повторної віктимізації. Це знеохочує жінок повідомляти про випадки насильства, особливо враховуючи те, що через нестачу достатнього захисту такі повідомлення підвищують ризик нараження жертви на подальше насильство. Домашнє насильство – глибоко травматичний вид насильства. Значна більшість постраждалих – жінки та дівчата. Як показують дослідження, існує зв'язок між фізичним насильством над дітьми та домашнім насильством над жінками, однак інші види домашнього насильства, такі як жорстоке поводження з літніми людьми та з чоловіками, менш досліджені. Тоді як деякі чоловіки можуть страждати

від домашнього насильства, його частота та жорстокість набагато менші за насильство над жінками, і чоловіки можуть стати жертвами насильства у відповідь на скоєне ними насильство. У більшості випадків кривдники – чоловіки [3, с. 13].

Дана проблема є загальною тенденцією для багатьох країн, що і спонукало світову спільноту укласти 11 травня 2011 року відкриту для підписання Стамбульську конвенцію, основна мета якої полягає в захисті жінок від усіх форм насильства та недопущенні, кримінальному переслідуванні та ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства. Як слушно наголошує Я.Г. Оленіна, Стамбульська конвенція застосовується до всіх форм насильства стосовно жінок, у тому числі домашнього насильства. У ст. 3 Стамбульської конвенції наведено визначення поняття «насильство стосовно жінок», що розуміється як порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства щодо жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або в приватному житті. Відповідно до цієї ж статті домашнє насильство означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні. При цьому в аспекті захисту жертв домашнього насильства Стамбульській конвенції притаманна гендерна нейтральність, оскільки відповідно до її статті 3 жертвами такого насильства можуть бути будь-які фізичні особи [4, с. 402].

Проте, слід зазначити, що Стамбульська конвенція все ж таки більш конкретно визначає категорії, на захист яких спрямовані її норми. Наприклад, у преамбулі [3, с. 46] даного акта зазначається, що жінки й дівчата найбільш часто піддаються домашньому насильству в ім'я так званої «честі», що у своїй сутності становить тяжке порушення прав людини, зокрема жінок і дівчат, що є головною перешкодою для досягнення рівності між жінками та чоловіками у сучасному суспільстві.

Таким чином, Стамбульська конвенція стала основним джерелом удосконалення національних кримінальних і кримінально-процесуальних норм. Наприклад, даний міжнародний акт вимагає, що передусім необхідно виділити домашнє насильство в окремий склад злочину – «Домашнє насильство», що має встановити відповідальність за вчинення систематичних актів фізичного насильства, пов'язаних із певними формами психологічного, економічного та сексуального насильства. Дослідження, проведене Л. Ф. Бурлачук та М. Г. Заславською [5, с. 201], виявило, що більшість респондентів (як чоловіків, так і жінок) вважають насильством фізичні дії проти жінки, сексуальне насильство, примус до вживання наркотиків і алкоголю, а також погрози й залякування.

Саме ці фактори і зумовили потребу в імplementації норм Стамбульської конвенції у національне кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство. З цією метою Верховна Рада України 6 грудня 2017 року ухвалила Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [6], який дозволить запровадити додаткові заходи, спрямовані на створення запобіжних, захисних та каральних кримінально-правових механізмів боротьби з різними формами

насильства стосовно жінок (зґвалтування та інші акти сексуального насильства, примусовий шлюб, примусовий аборт тощо), а також з домашнім насильством, чим буде забезпечено відповідність законодавства України сучасним європейським стандартам у цій сфері та нагальним потребам українського суспільства.

Процес підготовки даного нормативно-правового акта був тривалим і дискусійним, зокрема, з метою обговорень положень Стамбульської конвенції Комітетом у закордонних справах Верховної Ради України із залученням представників громадськості проводилися громадські заходи і круглі столи, наприклад, круглий стіл на тему: «Запобігання та протидія насильству щодо жінок та домашньому насильству: на шляху до ратифікації Стамбульської конвенції Україною», що відбувся 2 липня 2015 року. Окрім цього, було проведено парламентські слухання «Сімейна політика України – цілі та завдання» 17 червня 2015 року, під час яких обговорювалось питання необхідності ратифікації Стамбульської конвенції та криміналізації у зв'язку з цим усіх форм насильства, на що встановлюються відповідні заборони у цій Конвенції.

Перш за все слід відзначити, що вищевказаним законом Кримінальний кодекс України (далі – КК України) доповнено новою статтею 126¹, диспозиція якої визначає домашнє насильство як умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо теперішнього чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких до них відносинах, що призводить до фізичних або психічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Позитивно оцінюючи пряму криміналізацію домашнього насильства, суттєвий сумнів викликає визнання діяння суспільно небезпечним за ознакою настання наслідків у виді лише «емоцій-

ної залежності» або «погіршення якості життя потерпілої особи», адже дані терміни можуть суб'єктивно трактуватися, виходячи з відсутності універсальних критеріїв виміру емоційної залежності чи якості життя. Окрім того, за такого законодавчого підходу не повністю враховуються правові позиції Конституційного Суду України, який дійшов висновку, що визначальними елементами верховенства права є, зокрема, принцип правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005) [7].

Важливе значення має доповнення ст. 67 КК України новим пунктом б¹, в якому визначено нову обставину, що обтяжує покарання, «вчинення злочину щодо теперішнього чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких до них відносинах». Водночас варто відзначити, що зміст такого поняття, як «близьких до них відносинах» законодавчо не визначено, що суперечить принципу правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми.

Окрім того, КК України доповнено новим розділом XIII¹ «Обмежувальні заходи», який містить статтю 91¹ «Обмежувальні заходи щодо особи, яка вчинила домашнє насильство». Відповідно до змісту наведеної статті суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, в інтересах потерпілих від цих злочинів, поряд з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання, один або декілька обмежувальних заходів. До таких заходів належить:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників або пробачильної програми.

З метою реалізації положень Стамбульської конвенції низку законодавчих нововведень передбачено також і до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Так, статтю 194 КПК України, яка передбачає порядок застосування запобіжного заходу, доповнено новою частиною шостою, передбачивши при цьому можливість застосування судом до особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, певних заходів (зокрема, обмеження спілкування, листування, заборони перебування в місці спільного проживання, направлення для проходження програми для кривдників тощо).

Також змінами до статті 284 КПК України закріплено заборону закривати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством, навіть якщо на цьому наполягає потерпілий та/або його представник. Водночас варто зауважити, що дане нововведення не кореспондується з загальними принципами кримінального судочинства та положеннями інших статей КПК України. Наприклад, ч. 4 ст. 26 КПК України передбачає, що відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Окрім того,

згідно з ч. 4 ст. 56 КПК України на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та цим Кодексом випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Загалом, зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України носять системний характер та покликані створити правові передумови для боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством. Водночас окремі зміни не відповідають

принципу юридичної визначеності, містять певні змістовні неузгодженості, не враховують положення інших норм законодавства або змістовно їх дублюють. Вказані зауваження цілком можуть бути усунуті, особливо враховуючи, що основна частина положень Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 2227-VIII набирає чинності лише через рік з дня його опублікування, тобто з 11 січня 2019 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні / [UNFPA; Український центр соціальних реформ]. Київ, 2017. 104 с.
2. The Council of Europe Campaign to Combat Violence against Women, including Domestic Violence. URL: https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/faq_EN.asp
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту. Київ, 2013. 108 с.
4. Оленіна Я. Г. Актуальні питання імплементації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами 2011 року (щодо психологічного та фізичного насильства) в кримінальне законодавство України. Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 401–406.
5. Заславська М. Г. Питання кримінально-правового захисту від насильства в сім'ї. Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 2. С. 196–204.
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>

Nestor N. To the question of improving the criminal and criminal procedural legislation of Ukraine for prevention of violence against women and domestic violence

This article is devoted to the preconditions for improving national legislation in the context of preventing violence against women and domestic violence. It is noted that main purposes of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence are to protect women against all forms of violence, and prevent, prosecute and eliminate violence against women and domestic violence. The Convention is based on the understanding that violence against women is a form of gender-based violence that is committed against women because they are women.

The article explores the main changes to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combat-

ing violence against women and domestic violence. It has been established that the proposed changes introduce additional measures aimed at creating measures, protective and punitive criminal-law mechanisms for combating various forms of violence against women and domestic violence. The main directions of further improvement of the current legislation in this area are formulated, taking into account that certain legislative novels do not take into account provisions of other norms of legislation or substantially duplicate them. It is also established that the proposed changes do not meet the principle of legal certainty, which is an integral part of the rule of law principle enshrined in Article 8 of the Constitution of Ukraine, and does not take into account the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, which concluded that the defining elements of the rule of law are, the principle of legal certainty, clarity and unambiguity of the legal norm.

Keywords: *domestic violence, implementation, victim of violence, criminal legislation, Istanbul Convention.*

Стаття надійшла до редакції журналу 24.12.2017 р.